

ANDERS ANDRÉN: Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, nr. 13. Malmö 1985. 285 s. Ill. 16 kort.

Middelalderbyer som idyl- eller idealbyerne Rothenburg ob der Tauber, Mont-Saint-Michel eller for den sags skyld Ribe personificerer udbredte forestillinger om middelalderborgernes daglige kulisser. Her færdes de driftige folk, som i organiseret samvirke og i opposition til det omgivende samfund skabte grundlaget for vor moderne verden.

Med en metaforisk betegnelse af byerne som samfundets 'scene' søger den svenske middelalderarkæolog Anders Andrén at punktere vaneforestillingen. Han vil i stedet give os et billede af de mange slags byer, som den lange periode mellem 1050 og 1550 rummede – en mangfoldighed, der netop er en følge af byernes organiske integration i samfundet som sådant. 'Den urbana scenen' deler sig i to: Første del er forfatterens forsøg på ved hjælp af arkæologisk kildemateriale at periodisere den danske middelalderlige urbanisering. Anden del repræsenterer et lige så ambitiøst ønske om at tolke den fremkomne periodisering ud fra det danske samfunds ændringer.

Indledningsvis lægger Andrén sig fast på en definition af de danske middelalderbyer som 'fiskalt afgrænsede tætsteder og centralsteder'. Han søger herefter det kildemateriale, som kan give en periodeinddeling af byerne. Som et bidrag til arkæologiens teoridannelse placeres et skel i kildematerialet. De 'manifeste spor', der er bevidste udtryk for en ideologi, skal i værket tjene som forklaringsramme for de 'latente spor' (det arkæologiske massemateriale). Historikeren mindes her Erslevs kritik af sidste århundredes tyske kildeinddeling og dennes kategori 'Denkmäler'. Andrén unddrager sig imidlertid de metodiske faldgruber, da han understreger, at kategorierne kun er aspekter ved tingene. Han finder sine 'manifeste spor' i *bykirkerne*. Byernes tætsteds karakter skal belyses gennem antallet af kirker, mens det kirkeorganisatoriske forhold til omlandet delvist vil angive byernes centralfunktion. Andrén deler den indre bykirkestruktur i tre forskellige grupper – 'enhed' (en kirke), 'dualitet' (to kirker) og 'pluralitet' (tre eller flere kirker). I forhold til sit omland har den middelalderlige sogneinddeling logisk to muligheder. Den kan være 'åben' (med landbebyggelse knyttet til et eller flere sogne), eller 'lukket' (med et eller flere bysogne uden tilhørende landbebyggelse). To bilag præsenterer det vældige kildegrundlag – en gennemgang af samtlige kendte bykirker (og kapeller) i Danmark og en fastlæggelse af urbaniseringstidspunktet i alle danske byer.

Idet begreberne anvendes på dette materiale, viser det sig, at de faktisk

er anvendelige. Bytyperne afløser hinanden successivt. Den generelle tendens er en overgang fra 'åben pluralitet', som vi finder omkring 1050–1200, til 'lukket enhed', der forekommer omkring 1200–1350 samt omkring 1400–1550. Et udblik til det øvrige Europa afslører, at det samme, omend tidsmæssigt forskudt, er tilfældet i vore nabolande.

Muligheden af at benytte kirkernes antal til rangordning af byerne forsvinder for tiden efter 1200, da kirkelig 'enhed' blev reglen. André ser derfor i stedet på kirkernes indre bruttostørrelse og indfører yderligere et 'manifest' arkæologisk kildemateriale i analysen: Han underkaster alle de danske *tiggermunkeklostre* en analyse. I et tredje bilag præsenteres de nødvendige data om disse klostre. Dette muliggør en analyse af også det senmiddelalderlige bylandskab.

Resultatet af værkets første afsnit bliver en urbaniseringens kronologi: Med hensyn til bylandskabet finder forfatteren to centrale diskontinuiteter, nemlig dels selve urbaniseringens start ved 1000-tallets begyndelse, dels den senmiddelalderlige strukturforandring, der begyndte midt i 1300-tallet, og som indebar, at det urbane hierarki nærmede sig det eftermiddelalderlige. Inden for bytyperne er det vigtigste brud en kirkeorganisatorisk omlægning omkring 1200, der hang sammen med overgangen fra 'åben pluralitet' til 'lukket enhed'. De tre hovedperioder (før 1200, 1200–1350 og 1350–1550) kan ved hjælp af materialet underinddeles i mindre åremål.

'Den urbane scenen's anden del har form af en veritabel 'Danmarkshistorie'. Da byerne ikke mere anses for eksterne, bliver en helhedsopfattelse af samfundet nødvendig for at kunne tolke de iagttagne ændringer i urbaniseringen. Med denne opfattelse er byerne, som sociologen Philip Abrams siger det, blevet et *explanandum*, ikke et *explanans*.

Den forklarende faktor i Andréns tolkningsforsøg er udøvelsen af magt – herskabsudøvelse – i et samfund, der grundlæggende anses for at være 'feudalt'. I tilslutning til Georges Duby deler forfatteren den feudale herskabsudøvelse i 'seigneurie domestique', 'seigneurie foncière', 'seigneurie banale'. Urbaniseringen ses i forhold til dels forleningen af herskabsudøvelse, dels dennes forskydelse hen mod 'seigneurie banale' – herskabsudøvelse i forbindelse med overhøjheden. I de 3 hovedperioder undersøges formerne for herskabsudøvelse over for byernes funktion, udvekslingens/handelens og håndværkets muligheder og specialisering:

1) Fundamentalt i hele tolkningsforsøget ligger opfattelsen af politisk enhed omkring år 1000 – hele landet styret af kongen, som ved hjælp af et administrativt system udøvede en udelt højhedsret. Fra denne tid og frem til år 1200 indtog byer en plads som administrative og fiskale centre i den 'regale økonomi'. Dette grundsyn støtter forfatteren på en andetsteds

publiceret specialundersøgelse af kong Valdemars Jordebog ('Städer och kungamakt – en studie i Danmarks politiska geografi före 1230'. Scandia 49). På den anden side oplever byernes indbyggere i dette tidsrum en begyndende social frigørelse og differentiering i takt med den løbende udvidelse af overhøjhedsretten.

2) Den følgende overordnede periode omfatter tiden 1200–1350, hvor dispositionsretten over overhøjhedsretten forlenedes, byerne fik indre selvstyre og blev vigtige knudepunkter for de nye indehavere af det regale overherredømme.

3) Den sidste hovedperiode 1350–1550 kendetegnedes ved etableringen af et 'merkantilt herredømme', som byerne lagde ned over landet i samarbejde med den ekspanderende territorialstat. I denne sidste del af middelalderen havde distributionen udviklet sig i en grad, så en stærk centralmagt måtte beherske den og styrke dens udøvere.

'Den urbane scenen's særlige værdi ligger i det faktum, at den rejser vigtige og nye spørgsmål. At bogen desuden er en materialesamling til dansk middelalder er en anden sag. Det væsentlige er, at der her for dansk middelalder spørges: Hvordan periodiserer vi? Var middelalderens perioder primitive eller moderne? Hvad er det for kræfter der fører til periodeovergangene?

Med hensyn til kilderne kan et pionerværk af denne type naturligvis ikke være fuldstændigt. Vel er der fejl i behandlingen af de 112 registrerede byer, og flere byer kunne føjes til. Anmelderen kan selv pege på et par senmiddelalderlige flækker, som burde være medtaget: Tilen benævnes 'de stad' 1470 (Hille Reg Chr I nr 133), 'bleke' i 1508 (A.L. J. Michelsen: Urkundenb. z. Gesch. d. Landes Dithmarschen. 1834, p 96); Kappel omtales 1533 som 'dorp edder blick' (v. Stemann: Gesch. des öffentlichen und Privat-Rechts III (1866–7), p 210). Fremstillingen kunne også have vundet i dybde ved inddragelse af yderligere stof – man havde således gerne set en fyldig diskussion af byernes centralstedsfunktioner i deres vekslende former. Det er imidlertid klart, at kildeindsamlingen og udnyttelsen er tilstrækkelig og fuldt forsvarlig.

Et større problem frembyder givetvis selve bogens disposition. For hvordan går man fra periodiseringen af genstandsmaterialet til den samfundsmæssige tolkning? Det synes klart, at i denne 'kobling' træder værket's største vanskeligheder frem. Måske havde det været at foretrække, hvis Andrén havde fulgt en oprindelig plan om at skildre de forskellige sektorer af samfundet i adskilte kapitler ud fra sin periodisering. Essayet, bogens anden del, *kan* som det nu står, have vanskeligheder med at overbevise om den diskontinuitet, der skal vises.

Det gælder således i forsøget på at vise en stigende social polarisering i

den senere middelalders byer. De kilder, der drages frem som tegn på modsætning mellem rådmænd og borgerskab fra først i 1300-tallet, svarer i virkeligheden temmelig nøje til 1400-tallets. Middelalderens kildemateriale er sprødt og kan kun alt for let presses ned i et på forhånd lagt skema.

Uundgåelige vanskeligheder skaber selvfølgelig også selve den faste forklaringsramme, som benyttes til tolkning af historien. Vanskeligheder kommer der for det første, fordi modellen har 'indbyggede' problemer, for det andet fordi den gør en række væsentlige faktorer 'eksterne'.

Historiens 'prime mover' er hos Andrén udøvelsen af overhøjhed. Han ser selv det systeminterne problem her – i sammenfatningen taler han om, at også 'den anden side' må tages i betragtning i en diskussion af det urbaniserede danske middelaldersamfund. Men det er tydeligt, at Andrén ved at følge Dubys syn kan rammes af samme kritik som den franske forsker – nemlig at konflikten mellem bonde/borger og øvrighed forsvinder som dynamisk kraft.

Den enstrengede forklaringsmodel skaber orden i fremstillingen. Men den fører også til udelukkelsen af væsentlige faktorer. De demografiske bevægelser betydning er f.eks. reduceret til det minimale. Det er naturligvis muligt, at den urbane stagnation ved midten af 1300-tallet i sidste instans fremkaldtes af overhøjhedsrettens svækkelse. Men det må fastholdes, at den demografiske krise, som forfatteren selv nævner, må indtage en vigtig plads, når udebleven byvækst skal forklares for et samfund, hvor ingen by kunne reproducere sig selv.

Selve analyseenheden – kongeriget Danmark – kan også blive til et snærende bånd. Det kommer tydeligst frem i Andrén's behandling af senmiddelalderen. Der synes ikke at være tvivl om, at Nordeuropa i kølvandet på den senmiddelalderlige krise omdannedes til ét markedssystem. Den byvækst, som Andrén beskriver for 13–1400-tallet langs Øresunds kyster og i Vestslesvig, ville givetvis bedre have kunnet forstås ud fra Danmarks placering i det nordeuropæiske system end ved hjælp af den fastlagte analyseenhed.

Alt i alt – det er en bog, der ægger til diskussion, men det må betones, at diskussionen vokser ud af bogens væsentligste kvalitet – for første gang i lange tider anskues dansk middelalderlig urbanisering ud fra et europæiserende syn. Værket er en frugt af det svenske projekt 'Medeltidsstaden' og det danske 'Middelalderbyen'. Det trækker på dristig vis en linje i det store materiale, der i disse år fremlægges. Der er ikke tvivl om, at de fleste danske middelalderforskere i den nærmere fremtid må tage stilling til 'Den urbana scenen'.

Bjørn Poulsen